

Toelichting. Uitgaande van het Anti-Kermis-Comité (z.p., 1907) 1-2 en 18; Handelingen van den gemeenteraad van Rotterdam (Rotterdam 1908) zitting 29 mei 1908, 260.

70) G. van Rijn, 'De Rotterdamsche kermis', *Rotterdamsch Jaarboekje* 1894, 249-277, aldaar 277.

71) Zo bepleitten de leden D. Jacobson en Ph. van Ommeren in 1889 in een debatteervereniging vergelijkbare voorstellen. Vgl. GAR, bibliotheek, XI F 339, Achttiende jaarverslag Vereeniging tot Oefening in het Spreken in het Openbaar (1887/1888) 21-22.

72) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 24 februari 1894; Zie ook: Bennie Pratasik, *Sociaal-culturele verhoudingen in Rotterdam in de 19e eeuw: verwickelingen rond de afschaffing van de kermis* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht 1992) 26.

73) *Handelingen van den gemeenteraad van Rotterdam* (Rotterdam 1908) zitting 29 mei 1908, 251.

74) GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 4, Kopieën van uitgaande stukken, Secretaris F. van Peski aan het Comité voor afschaffing van de kermis, 12 april 1907; Van Peski aan de Nederlandsche Vereeniging van Kermisvakgenoten Ons Belang afdeling Rotterdam, 6 mei 1907.

75) In 1905 hadden de liberalen nog 27 van de 45 zetels in handen, in 1910 was dat aantal gedaald tot 18. Hun plaatsen werden hoofdzakelijk ingenomen door orthodox-hervormden, die de kermisafschaffing door de raad drukten. Vgl. Manneke, *Policie*, 119; Henk Gras, 'De Rotterdamse kermis in de 19e eeuw: het einde van een feesttraditie', *Holland* 29 (1997) 240-256, aldaar 254-256.

76) Deze Rotterdamse positionering bevestigt dat verenigingen voor volksvermaken niet gelijkgesteld kunnen worden aan verzamelplaatsen van kermisafschaffers. Dat beeld zou gemakkelijk kunnen ontstaan, omdat de prominente Amsterdamse zustervereniging zich wel als zodanig presenteerde. Elders waren de bestuursleden vaak verdeeld over deze kwestie. Zeker toen orthodox-hervormde krachten rond 1900 de leiding namen in de kermisbestrijding, kozen de liberale verenigingen voor volksvermaken doorgaans voor behoud. Vgl. Oscar Westers, 'Van uitspatting naar uitspanning? Veredeling van volksvermaken in Vlaardingen, 1904-1932', *Holland* 31 (1999) 19-46, aldaar 20-22; Oscar Westers, 'De vader die zijn eigen kind vermoordt'. De merkwaardige rol van 'Uit het Volk - Voor het Volk' in de Middelburgse kermisdiscussie', *Nehalennia* afl. 119 (herfst 1998) 2-5.

77) *Gemeenteverslag Rotterdam* 1911, 448.

78) Vgl. Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1914* (Groningen 1992) 124-129.

79) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 16 juni 1905; GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 2, Notulen 11 augustus en 28 november 1913.

80) Vgl. C.A. Davids, 'Verenigingsleven en politiek in Rotterdam tussen 1850 en 1940', *Rotterdams Jaarboekje* 1990, 278-309, aldaar 296-301. De samenstelling van besturen is te vinden in de Rotterdamse gemeenteversla-